

XARAKTER TAVSIFI HAMDA UNING TURLARI

Xodjayeva Ozoda Rustam qizi

Xorazm viloyati Xiva tumanidagi

4- maktabi psixologi

Ibodullayeva Intizor Ibodullayevna

Xorazm viloyati Qo'shko'pir

tumanidagi 22-son maktab psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada xarakterning xususiyatlari, tavsifi hamda ularning turlari haqidagi ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: odamlarning xarakterlari tavsifi, turlari, shaxsiy xususiyatlari, xususiyatlari, shaxs, individual, temperament.

"Xarakter" so'zi yunoncha "muhr" degan ma'noni anglatadi. Psixologiyada bu tushuncha ulg'ayish davrida shakllanadigan va kelajakda shaxsning shaxsiy va ijtimoiy hayotida aniq namoyon bo'ladigan shaxsiy xususiyatlar majmuini anglatadi. Bu jarayonning natijasi muayyan vaziyatlarda shaxsning barqaror va bir xildagi xatti-harakatidir. Ammo psixologiyada shaxs xarakterining doimiy belgilari shaxs xususiyatlari bilan bir xil emas. Buning tasdig'i sifatida oddiy misol xizmat qilishi mumkin. Insonning xakteri haqida gapirganda, biz odatda shaxsning uning hayotida sodir bo'layotgan turli hodisalarga, shuningdek, uni o'rab turgan odamlarga bo'lgan munosabatini tushunamiz. Ammo psixologiya nuqtai nazaridan bu tushuncha yanada murakkabroq. Gap shundaki, olimlar besh yuzdan ortiq turli xarakter xususiyatlarini sanab o'tishgan. Biroq, ularning hammasi ham ijobiy yoki salbiy emas. Ularni baholashda ko'p narsa kontekstga bog'liq. Shu munosabat bilan, ma'lum nisbatlarda ma'lum fazilatlarni to'plagan har qanday odamni chinakam noyob deb hisoblash mumkin. Shunday qilib, insonning xakteri faqat unga xos bo'lgan tartibli va shaxsiy psixologik xususiyatlar, nuanslar va o'ziga xos xususiyatlarning o'ziga xos birikmasidir. Uning shakllanishi butun umr davom etadi va ish jarayonida o'z namoyon bo'ladi, shuningdek ijtimoiy muloqot. Muayyan shaxsning xakterini baholash va uni tasvirlash oson ish emas. Gap shundaki, shaxsiyatning ba'zi yaxshi va yomon fazilatlari boshqalarga ko'rsatilmaydi va soyada qoladi. Stressli vaziyatga tushib qolgan odam qo'pollik va vazminlikni ko'rsatdi. Lekin biz yaxshi bilamizki, bunday xatti-harakat uning shunday xakterga ega ekanligini anglatmaydi. Shaxsning o'ziga xos xususiyatlari haqida faqat bunday muloyimlikning muntazam namoyon bo'lishi bilan gapirish mumkin. Psixologiyada "xalq xakteri" tushunchasini aniqlash uchun ko'plab talqinlar va chuqur ta'riflar qo'llaniladi. Insonning shaxsiy xususiyatlariga asab tizimining faoliyati, aniqrog'i, uning turi katta ta'sir ko'rsatadi. Uning namoyon bo'lish

dinamikasi atrof-muhit tomonidan belgilanadi. Psixologiyada inson xarakterining shakllanishi uning o'sishi, rivojlanishi va tashqi dunyo bilan o'zaro munosabatda bo'lish davrida ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, bu jarayon bevosita shaxsning turmush tarziga bog'liq bo'lib, unda nafaqat jismoniy, balki ma'naviy, ya'ni motivlar, his-tuyg'ular, fikrlar va boshqalar mavjud. Insonning xarakteri asta-sekin tabiiy ravishda o'zgaradi. Bundan tashqari, bu jarayon birinchi navbatda yoshga bog'liq. Shunday qilib, o'z-o'zidan bolalaracha munosabat o'rnini yoshlik impulsivligi egallaydi, bu esa o'z navbatida, o'nlab yoki ikki yildan so'ng kattalardagi ehtiyotkorlikka aylanadi. Bundan tashqari, yoshi bilan xarakter unchalik ijobiy bo'lmaydi. Keksalikda, odatda, salbiy talaffuz qilinadi. Insonning xarakterini o'zgartirish mumkinmi? Psixologiyada bu masala bo'yicha turli xil fikrlar mavjud. Mutaxassislar bu mavzuda uzoq vaqt bahslashishda davom etishi mumkin.

Xarakter xususiyatlari kelib chiqishining fiziologik sharoitlaridan biri – bu ko'chish mexanizmi asosida turli dinamik stereotiplarning hosil bo'lishidir. Temperament tipi xarakterning individual o'ziga xos xususiyatlarining paydo bo'lishidagi muhim psixologik sharoitlardan biri. Inson xarakterining ayrim xususiyatlarining o'zaro bog'liq, bir-biriga tobe yaxlit organizmi uning tuzilmasi (strukturasi) deyiladi. Ruhiy xususiyatlarning o'zaro bog'langan tizimi simptomokomplekslar yoki faktorlar deb ataladi. Xarakter xususiyatlarining 4 ta tizimi mavjud:

- 1) jamoaga, guruhga, ayrim insonga nisbatan munosabatlarni ifodalovchi xususiyatlar (yaxshilik, mehribonlik, talabchanlik, takabburlik va boshqa);
- 2) mehnat faoliyatiga nisbatan munosabatni aks ettiruvchi xususiyatlar (mehnatsevarlik, yalqovlik, vijdonlilik, mehnatga mas'uliyat yoki mas'uliyatsizlik bilan munosabatda bo'lish va boshqa);
- 3) narsa va ashyolarga nisbatan munosabatni ifodalovchi xususiyatlar (ozodalik yoki ifloslik, narsalarga ayab yoki ayamandan yondashish va boshqa)
- 4) insonning o'z-o'ziga nisbatan munosabatlarini ifodalovchi xususiyatlar (izzatnafslilik, shuhratparastlik, mag'rurlik, dimog'dorlik, kamtarinlik va boshqa).

Xarakter tuzilishining xususiyatlariga ularning chuqurlik darajasi; faolligi, kuchi; barqarorligi, o'zgarmasligi; ma'lum darajada plastikligi kabilar kiradi. Xarakterni tashkil qiluvchi xususiyatlar uning xislatlari deb nomlanib, ma'naviy va irodaviy turkumlardan iborat. Xususiyat tug'ma, o'zgarmaydigan bo'lmaydi, shuning uchun u insonning turmush sharoitiga bog'liq holda tarkib topib, o'zgaruvchan va tarbiyalanuvchandir. Modomiki shunday ekan, psixikaning individual sifat xususiyatlari shaxsning ijtimoiy tipik munosabatlari bilan birga qo'shilgandagina xarakter xislatlarini belgilash imkoniyatiga ega bo'ladi. Xarakter irsiyat bilan bevosita

aloqaga kirmaydi, chunki u ijtimoiy qonuniyatlar bilan belgilanadi. Xarakter bilan temperamentning o‘zaro munosabati ularning fiziologik asoslari bilan tavsiflanadi. Xarakterning shakllanishida bir necha turli psixologik mexanizmlar mavjud bo‘lib, ularning izida odatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, xarakter umumbashariy sifatlar bilan cheklanib qolmasdan, u milliy va etnopsixologik xususiyatlarga ham ega. Shu boisdan o‘zbeklarning o‘ziga xos milliy xarakter xislatlari mavjud. Istiqoldan keyin milliy ma’naviyat va qadriyatlarining tiklanishi tufayli xarakterning sof fazilatlarini barqarorlashib bormoqda. Xarakterning mohiyati, tuzilishi va turlarini psixologiyaning maxsus sohasi – xarakterologiya o‘rganadi.

Psixologiyada shaxs xarakterining xususiyatlarini ko‘rib chiqishda, o‘zgarmas va barqaror xatti-harakatlar stereotipini ifodalovchi shaxsiy xususiyatlarning bir nechta guruhlari ajralib turadi. Umumiy ma’noda ularni etakchi va ikkilamchi turlarga bo‘lish mumkin. Ulardan birinchisi xarakterning mohiyatini aks ettiradi. Shu bilan birga, ular uning eng muhim va asosiy ko‘rinishlarini ko‘rsatadilar. Ikkilamchi xarakter belgilari faqat ma’lum sharoitlarda namoyon bo‘ladi. Biroq, ular hal qiluvchi emas. Psixologiyada odamlarning xarakterlari 4 guruhga bo‘linadi.

Ulardan birinchisiga uning asosini yoki ular aytganidek, o‘zagini tashkil etuvchi shaxsiy xususiyatlar kiradi. Bunga, masalan, nosamimiylilik va halollik, qo‘rqoqlik va halollik, qo‘rqoqlik, jasorat va boshqalar kiradi.

Ikkinchi guruhga odamning boshqa odamlar bilan muloqot qilganda paydo bo‘ladigan xususiyatlar kiradi. Bu nafrat va hurmat, g‘azab, mehribonlik va boshqalar bo‘lishi mumkin. Bu guruh shuningdek, faol muloqot qilish istagini ko‘rsatadigan ba’zi shaxsiy xususiyatlarni o‘z ichiga oladi. Bu kollektivizm, boshqalarni hurmat qilish, boshqalarga mehribonlik va sezgirlik kabi fazilatlarga mos keladi. Lekin qarama-qarshi ko‘rinishlar ham mumkin, bu shaxsning cheklangan muloqotga bo‘lgan istagini ko‘rsatadi. Bu vazminlik va qo‘pollik, boshqalarni mensimaslik va hokazolar bilan bog‘liq.

Uchinchi guruhga insonning o‘ziga bo‘lgan munosabatini tavsiflovchi xususiyatlar kiradi. Bu kamtarlik va mag‘rurlik, manmanlik va takabburlik, o‘z-o‘zini tanqid qilish va hokazo.

To‘rtinchi guruh - bu o‘z yutuqlari va o‘z ishiga bo‘lgan munosabat. Ma’lumki, insonlar o‘z mehnati jarayoni va natijalariga turli tuyg‘ular bilan qaraydilar. Bu esa insonning mehnatsevarligiga, tashkilotchiligiga, mas’uliyatiga, ijodkorligiga bog‘liq. Bunday his-tuyg‘ular o‘z ishiga ijobiy munosabatda bo‘lganda namoyon bo‘ladi. Agar

shaxsda dangasalik bo'lsa, unda beparvolik, insofsizlik va hokazo. Bu ishga befarq munosabatda bo'ladi. Psixologiyada odamlar xarakterining xususiyatlari orasida yana bir guruh qo'shimcha ravishda ajralib turadi. Bu shaxsning narsalarga munosabatini ko'rsatadi. Bu, masalan, ozodalik yoki aksincha, dangasalik bo'lishi mumkin. Turli xarakter belgilarining tipologik xususiyatlariga ko'ra g'ayritabiiy va normalga bo'linadi. Ulardan birinchisining egalari ma'lum ruhiy kasalliklarga ega bo'lgan odamlardir. Oddiy xarakterli xususiyatlar aqliy anormalliklari bo'lmagan odamga xosdir. Ba'zida bu tasnifdan shaxsiy xususiyatlar bir vaqtning o'zida ham g'ayritabiiy, ham normal bo'lishi mumkin. Ularning zo'ravonlik darajasiga ko'ra aniq xulosa chiqarish mumkin. Bunga misolsog'lom shubha bo'lib xizmat qiladi. Ammo miqyosdan chiqib keta boshlasa, shunga o'xshash xususiyat paranomya deb ataladi.

Xulosa qilib aytganda, psixologiyada shaxsning xakteri individual va ijtimoiy ta'sirning yo'nalishi o'rtasida mavjud bo'lgan murakkab munosabatlardir. Uning asosiy tarkibiy qismlari ma'naviy va moddiy ehtiyojlar, shuningdek, qiziqishlar, e'tiqodlar va shunga o'xshashlardir. Soha mutaxassislarining fikriga asoslanib psixologiya, odamlarning xarakterlari ma'lum bir shaxsni o'z ichiga olgan ijtimoiy guruh ta'siri ostida shakllanadi. Bu oila, mehnat jamoasi, do'stlar va boshqalar bo'lishi mumkin. Inson uchun ustun bo'lgan guruh unda muayyan xarakter xususiyatlarini shakllantirishga xissa qo'shadi. Muhim rolni shaxsning pozitsiyasi, shuningdek, uning o'zi kabi ushbu jamoa a'zosi bo'lgan odamlar bilan o'zaro munosabati darajasi o'ynaydi. Ko'rib turganingizdek, bu tushunchalar haqidagi ilmiy qarashlar bir-biridan tubdan farq qiladi. Shunga qaramay, xarakter va temperament shaxsning fiziologik qobiliyatiga umumiy bog'liqdir. Ya'ni, insonning asab tizimiga ega bo'lganlardan. Bundan tashqari, individual xususiyatlarning shakllanishiga asosiy ta'sir ko'rsatadigan temperamentdir. Ular orasida reaksiyaning xotirjamligi, muayyan vaziyatni adekvat idrok etish, muvozanat va boshqalar. Ammo xarakterning shakllanishi uchun temperament oldindan belgilovchi omil emas. Buni bir xil temperamentli va har xil xarakterdagi odamlar tasdiqlashi mumkin. Xarakterning tashabbuskorlik, qat'iyatlilik, dadillik, sabotlilik singari ijobiy xislatlari bolalar bog'chasida o'yin faoliyatida tarkib topa boshlaydi. To'g'ri uyushtirilgan maktab jamoasi sharoitida o'quvchilarda uyushqoqlik, intizom, saranjom - sarishtalik, o'z - o'zini tuta bilish, o'zini idora qilish, o'ziga nisbatan talabchan bo'lish kabi xarakter xislatlari tarbiyalanib etishadi. Kishi jamoada bir - biri bilan aloqa qilish jarayonida boshqalarning va o'zining xarakter xususiyatlarini bilib oladi. Xarakterini bir xili ijobiy, boshqa bir xili salbiy ekanligini ajratib oladi. Bunday sharoit kishini o'z xarakterini o'zi tarbiyalash, jumladan, o'z xarakterini qaytadan tarbiyalashni yo'lga soladi. Har bir kishi ma'lum yoshdan boshlab o'z xakteri va uning sifatlari uchun o'zi javobgardir. O'z xakterini tarbiyalashda

kishi avvalo yaxshi fazilatlarini ko`zda tutmog`i lozim. O`z kamchiliklariga iqror bo`lish kamchiliklarini yo`qotishga boshlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Petrovskiy I. V. «Umumiy psixologiya» «O`qituvchi», 1992y. .
2. G`oziev E.G. Mamatov M.M. va boshqalar “O`spirin psixologiyasi” ToshD.U 1992.
3. G`oziev E.G. O`tanov B “Hamkorlik psixologiyasi” T., Tosh D.U. 1992.
4. G`oziev E.G. Oliy maktab psixologiyasi. ToshDU 1996 y.
5. Lyaudis V.L. – Metodika prepodavaniya psixologii. iz.vo 2000 URAO.

